

PRÁCE S VLASTNÍM TRAUMATEM HOLOCAUSTU

Identita, asimilace, vyrovnání se současnosti

MUDr. Petr Riesel, CSc.

Obora 670, 258 01 Vlašim, e-mail: riesel.vesela@volny.cz

ÚVOD

Od Arnošta Lustiga jsem si vypůjčil motto, že každý život je vlastně příběhem. Budu vám povídat ten svůj. Ne z důvodu vlastního exhibicionismu, ale z důvodu zadání.

O pokus popsat a zhodnotit vývoj mého života z hlediska práce s vlastním traumatem prožitku holocaustu a zmínit i posttraumatický růst mne požádala Helena Klímová, zakladatelka a čelná psychoterapeutka Rafael Institutu, jehož jsem členem. Vycházela asi z poznatku kolegyně Věry Roubalové, která uvádí, že proti západním zemím máme padesátileté zpoždění s pracemi o posttraumatické stresové poruše, vzniklé během holocaustu. Další generace přeživších mají nesnáze s vlastní identitou a vztahové obtíže.

Do zadané práce se mi vůbec nechtělo. Byla to zátěž a připomenutí bolesti, ale také výzva. Zabývám se činností zaměřenou proti probuzenému českému neonacismu. I když má snaha a činnost je nicotná, přece jenom napomohla jistému posunu ve vnímání tohoto nebezpečného fenoménu našimi úřady, což však samozřejmě nestačí.

Zadání Heleny Klímové jsem tedy spíše pojal jako svou mravní povinnost, protože přeživších lidí s orientací na pomahačské povolání není mnoho. H. Klímová mne nezávázala k žádné vyhraněné formě a obsahu sdělení. Nechala to na mně. Až dr. Těmínová, která má sdělení v Rafael Institutu vyslechla, mne požádala, abych sdělení přednesl také ve Společnosti návykových chorob. Navíc mne vyzvala k tomu, abych pojmenoval zdroje, které mi pomohly vydržet, překonat traumata. Já takové zdroje neměl.

Pokusím se tedy sdělit velice subjektivní verzi prožitků, které se vztahují k holocaustu. Hodnota a objektivnost je podstatně snížena, neboť mnohé jsem zapomněl, mnohé potlačil i vytěsnil. Pravděpodobně i sám sebe idealizuji a používám obranné mechanismy, a své případné neúspěchy a nespokojenosti zdůvodňuji holocaustem. Je pravděpodobné, že všechny zátěže a konflikty hodnotím deformovaně, na základě prožitků spojených s holocaustem, které působí jako jakýsi imprinting (vtištění). Goethe říká, že když se zapne špatně první knoflík, jsou všechny další knoflíky také špatně zapnuté. Útěšná dr. Těmínová soudí, že od třetího knoflíku je už mám zapnuté správně. Práce s vlastním traumatem holocaustu je celoživotní, proto mé sdělení může připomínat životopis.

Popsané skutečnosti nás, českých Židů z období holocaustu, jsem vnímal jako osmi- až dvanáctileté dítě a interpretuji je až po šedesáti pěti letech jako profesionál. V dětství jsem věděl, co je hlad, strach, nemoc a smrt, ale nevěděl jsem, že existuje naděje, víra a smysl, a tak jsem zřejmě nejruznějším utrpením podléhal více, tak jako ostatní děti, než zralí lidé, kteří se vztahovali k naději na zlepšení.

K VĚCI

Vzhledem k tomu, že od popisovaných událostí uplynulo již 70 let, pokusím se v krátkosti zarámovat náš osud do kontextu doby, aby byly popsány události srozumitelné.

Holocaust v jednotlivostech i v celku byl ve všech svých projevech a podobách opakovaně popsán. Ve vyprávění přeživších, v literatuře, dramatu i ve filmu. Všechny popisy však pokulhávají za skutečností. Holocaust je, alespoň pro mne, nepopsatelný, neuvěřitelný, nepochopitelný a neuchopitelný. Děsivý a absurdní.

Mé trauma začalo brzy a trvalo dlouho, v opakujících se snech trvá vlastně dodnes. Představa, že z takového traumatu může člověk vyrůst jako z bot a totálně se ho zbavit nebo je přemoci a anulovat jeho formující vliv na povahu a další život, je chybná.

Můj otec byl zatčen jako politické rukojmí v roce 1939 a my byli vystěhováni z bytu prakticky na ulici. Já jsem byl, tak jako ostatní děti židovského původu, vyloučen ze všech škol. Konvolut těchto traumat pokračoval diskriminačním obdobím do ledna 1942, dále odsunem a vězněním v koncentračním táboře – ghettu Terezín, jež trvalo téměř do konce května 1945. Trauma měnilo svůj charakter i v době po osvobození, kdy my, přeživší, jsme obtížně hledali „druhý dech“ existence.

Období let 1939–1942

Jak jsem již uvedl, šlo o období diskriminující, útlak se stupňoval. Že půjde o holý život, nikdo nevěděl. My, Židé, jsme postupně byli zbavováni občanských práv a důstojnosti. Nesměli jsme chodit do parku, do biografu, divadel a kaváren, museli jsme chodit pod chodníkem. Nesměli jsme jezdit tramvají a nesměli jsme se koupat na koupališti s ostatními občany. Židé byli vylučováni z práce, židovské firmy a obchody byly zabavovány a arizovány. Odborné české komory právníků a lékařů vyloučily ze svých řad své židovské kolegy, aby nemohli vykonávat své svobodné profese. Důvod byl rasový, motivace byla zjištná. Postupně jsme museli odevzdat rádia, fotoaparáty, šperky, kožichy a všechny cennější věci. Od doby, kdy jsme museli nosit židovskou hvězdu, kterou dodnes mám, nesměl jsem chodit sám ven z bytu, ve kterém jsme nouzově bydleli u přátel, již se nás ujali. Někteří děti i dospělí nám na ulici nadávali a házeli po nás kamením. Ven jsem směl chodit pouze se psem, vlčákem Cézařem, do doby, než nám ho zabavili. Můj prastrýc v Polici nad Metují neměl děti, ale měl čtyři erdelteriéry, které velice miloval a o které pečoval. Když je musel odevzdat, oběsil se. Dodnes je mi podivné, že jsem nezachytil od dospělých židovských přátel mé matky úzkost a obavu, že u toho nezůstane a že půjde o život. Byl

jsem malý a je možné, že jsem byl od těchto úzkostí chráněn. Dodnes si myslím, že dospělí čekali na nějaký zlom, který obrátí vše do starých kolejí.

V onom malém bytě u přátel nás bylo hodně, proto jsem byl poslán k prarodičům do Radešovic u Říčan. Do Plzně jsem se vrátil, až když jsme byli předvoláni do transportu do Terezína v lednu 1942. I prarodiče byli deportováni do koncentračního tábora a zahynuli neznámo kde a kdy. Pamatuji se, a to zcela přesně, že když jsme šli, my plzeňští Židé, na seřazovací místo v dlouhém průvodu Plzni, bylo na chodnících mnoho přihlížejících lidí. Sice se nikdo nesmál a nevtipkoval, ale také nikdo nezavolal: „Vraťte se!“

Terezín – leden 1942 až květen 1945

Terezínské realie zmíním pouze krátce. Jde o koncentraci prožitků hladu, strachu, zimy, špíny, zápachu, nemoci a umírání a psychického strádání i utrpení, které bylo zbaveno jakéhokoliv smyslu. Navzdory názorům Viktora Frankla. I v Terezíně se stavěly plynové komory, ale nedostavěly je včas. Z 15 000 dětí, které prošly Terezínem, se jich vrátilo méně než 100, některé děti zemřely ještě po osvobození.

Byl jsem, spolu s mladším bratrem, dlouho separován od matky. My starší deseti let jsme chodili do práce. Učení bylo zakázáno pod trestem smrti. Byl-li papír a tužka, mohli jsme si kreslit. Některé mé kresby se zachovaly a jejich originály jsou v Židovském muzeu v Praze. Kopie mám doma. Kresby jsou velice chudé, vyprázdněné, nejsou na nich lidé. Svědčí o mé deprivaci i o tom, že mé dětství bylo totálně znehodnocené, doslova ukradené. V 10 letech, kdy dětem je dovoleno zlobit a promíjejí se jim nejrůznější rošťárny, stal jsem se z nutnosti živitelem lidí v okruhu své matky, i když jsem s ní nesměl žít. Ve velkém jsem kradl brambory, které byly zmrzlé i nahnílé, ze sklepů v Hamburských kasárnách. Byl to zdroj obživy i výměnného obchodu. Za jedno kilo takových brambor byly dvě cigarety nebo 5 dkg margarínu. Jednou šel opilý esesman kolem otvorů do sklepa a uslyšel nějaké zvuky. Začal strílet do sklepa, aniž nás viděl. Báł jsem se natolik, že to mělo bezprostřední somatické následky.

K dočasné úlevě v Terezíně došlo, když se čekala kontrola komise Červeného kříže ze Švýcar. Komise měla být přesvědčena, že život v Terezíně je celkem přijatelný. V té době se smělo hrát divadlo a symfonická hudba. Spolu s dalšími dětmi jsem zpíval v opeře Hanse Krásy „Brundibár“. Závěrečnou píseň jsme zpívali s jistým patosem: „Brundibár poražen, my jsme to vyhráli!“ Brundibár se několikrát opakoval i po skončení návštěvy komise Červeného kříže, s dalšími dětskými herci a zpěváky, neboť ti předchozí byli posláni transportem do Polska do likvidačních koncentračních táborů, kde zahynuli. Dospělí umělci směli vytvořit symfonický orchestr, který hrál na terezínském náměstí. Také tito hudebníci byli zařazováni do transportů do Polska, kde zahynuli. Vrací se mi vzpomínka, nevím však, zda je pravdivá, zda to není jen opakující se hrůzný sen, že během některých hudebních pasáží lidé skákali z oken a střech domů v sebevražedném úmyslu.

Den konečného osvobození byl pro mne dnem nejhrošším. Všichni kolem mne jásalí, zpívali, smáli se, plakali

a tancovali. Mne postihl jakýsi stupor, ležel jsem, neschopen se hýbat, neschopen otevřít pusy, uvolnit se a křičet. Tento stav trval několik dnů, prožíval jsem jej za plného vědomí a pociťoval jsem veliké osamění. Když tento můj stav odezněl, již jsem ani sám, ani s lidmi nemohl prožívat tu radostnou extázi, byl jsem otupělý. Euforie odezněla a lidé se již starali o odjezd z Terezína. Dodnes si myslím, že si pořád dlužím jakési generální afektivní uvolnění. Potřeba tohoto uvolnění se pravděpodobně projevuje sukcesivně po celý můj život neadekvátním sklonem k dojetí a pláči, což mne velice deprimuje.

Pamatuji si, jak jsme záviděli dánským a holandským Židům, že jejich vlády pro ně poslaly moderní autokary.

Období po skončení věznění

Náš odchod z Terezína nebyl českými úřady nikterak organizován, nikdo nám nepomohl. Usoudili jsme, že s velkou pomocí společnosti nemůžeme počítat ani v budoucnu. V Plzni jsme sice dostali náhradní byt po Němcích, my však potřebovali mnoho další pomoci: materiální, zdravotní, morální a psychologické. Byli jsme sice osvobozeni, ale nebyli jsme svobodni. Rezonuje ve mně otázka exprezidenta Havla spoluobčanům: Přišli jste do svobody, co s ní uděláte? I my přišli do svobody, ale zůstali jsme uvěznění v osudu lidí, kteří přišli o rodinu, domov a existenci. Nikdo z nám blízkých – jak zpětně hodnotím – nevěděl, jak dále žít. Dětem scházeli rodiče, rodičům děti. Měli jsme nouzi, ale ta nám nevadila. Vadila nám osamělost. Čeští spoluobčané s námi nenavazovali přátelské vztahy. Byli rezervovaní a zachovávali odstup. Nevěděli, jak nás mají vnímat, jak se k nám mají chovat. Měli své rodiny a přátele a nepotřebovali navazovat další přátelství. Někteří z nich, naši bývalí přátelé, nám nevrátili jim svěřené věci, jako např. ložní a stolní prádlo. Neměli jsme tedy zhoła nic. Pamatuji si, jak matka stála u okna, jako by pořád čekala, že se někdo blízký objeví. Na návštěvu k nám chodily matčiny přeživší přítelkyně, také vdovy, z nichž některé přišly i o své děti. Bavily se s matkou neustále o mrtvých, nezvěstných, jiné téma nebylo.

Jednou máma přivedla nějakého staršího kluka, který seděl osamocen na chodníku. Ukázalo se, že to byl syn židovských známých mých rodičů, který přišel o otce i matku, a tedy i o možnost bydlení. Máma ho vzala k nám domů. To bylo oživení. Ten kluk byl téměř dospělý a v průběhu let dělal zkoušky na školu v Praze. Chtěl být hercem. Dodnes si pamatuji, jak se učil zpaměti Nezvalovu báseň Edison a básně ze sbírky Splav od Fráni Šrámka. Chodil po pokoji a recitoval, já jsem poslouchal a byl jako u vytržení.

Podstata naší bídy byla v obtížnosti nového existenciálního zakořenění, nové čerstvé výhonky se neobjevovaly. Zůstanu u té metafory. Nebyla živná půda, nebylo čím zalévat, scházelo hnojivo sestavené z klidu, bezpečí a pozitivního výhledu do budoucna. Život byl sice zachován, ale netěšil. Poměry nebyly tak stabilizované, aby příjemnou poválečnou dobu kulturou a uměním. Naopak. Byl dlouho tradován názor, že po Osvětimi již nelze psát poezii. Jsem zcela odlišného názoru. Nejen my, ale celá společnost potřebovala ošetřit, potěšit a povzbudit. Byli jsme zaměřeni na jídlo a ošacení. Oceňovali jsme možnost pěstovat

čistotu a ležet v čisté posteli. Klidný, dlouhý spánek byl darem. Navíc v padesátých letech, v době krutého komunistického teroru, který oživoval antisemitismus, jsme se my, přeživší Židé, opět uzavírali do sebe, aby nás nebylo moc vidět. Naše malá zbylá rodina byla navíc postižena podruhé, neboť jsme byli perzekvováni jako živnostníci. Byli jsme vyvlastněni a vystěhováni do náhradního bytu. Báli jsme se, opět se oživoval pocit cizoty a vylučnosti. Zdálo se, že někteří z těch, kdo věřili v Boha, prožívali život po osvobození z ghetta o něco lehčeji, jiní však svou víru ztratili. Rezonuje ve mně Oidipova replika v Sofoklově hře Oidipus Rex: „Neustále žadoníme, aby nám bohové odpustili, ale i my jim máme co odpouštět.“ Za sebe dodávám – jsou-li.

Česká židovská komunita byla zdecimovaná. My přeživší jsme se alespoň vzájemně podporovali a utěšovali, ale nestačilo to. Také jsme postrádali posilující myšlenky judaismu. Jednu z nich vyjádřil můj tchán ve svém poselství své vnučce, mé dceři: „Když Ti někdo bude vyčítat Tvůj židovský původ, buď hrdá, že jsi článkem tak starého kmene, který dal světu obrovské hodnoty.“ Takovou podporu a další podněty jsme potřebovali všichni. Začlenění individuálního utrpení do skupinového a dějinného rámce mohlo být úlevné. Dospělí měli alespoň vzpomínky na předválečný život. My děti jsme přišly o dětské hry, rodinný život a výchovu, včetně školního vzdělání, neměly jsme nic.

Při dnešním pokusu o hodnocení této atmosféry mám přece jen pocit, že přežití nás všechny zřejmě nevědomě zavazovalo poprat se se životem. Bylo to obtížné a trvalo to dlouho. Z dnešního pohledu pociťuji jakýsi optimistickeý akcent. Člověk, pokud žije, není úplně znehodnocen, poražen osudem a odsouzen k zániku, pokud se k tomu nerozhodne sám. Vždy, jak se zdá, zbývá a zbude ždíbíčků čehosi životodárného, co má naději a možnost se, alespoň částečně, rozvinout. A není to zřejmě jen víra, naděje, hledání významu a smyslu. Může to být nějaká zcela jiná, neznámá prapodstata, neviditelná, nepoznaná a nepojmenovaná, ale existující, která puďí k životu. To mě napadá v současné době u jednoho pražského stromu, ke kterému chodím a na němž obdivuji to nesmírné puzení k růstu, k životu, ten zákon pravidelné obnovy. Není to zjevné na podzim, když padá listí, ale já i ten strom víme, že v pravý čas jara život znovu propukne. V přírodě, například u stromů, pravděpodobně není suicidální chování. Škoda, že ta zákonitost života ve všech svých podobách není přenosná na lidi. Příroda nemusí studovat Bowlbyho práci o presuicidálním syndromu.

Koncem pobytu v Terezíně jsem bezpochyby trpěl citovou deprivací, prázdnotou, osamělostí a depresí, neboť stresy způsobují neuroendokrinní disregulaci, která iniciuje vznik a vývoj mnoha psychiatrických příznaků. Nejspíš jsem prožil také opakované meningitidy po injekcích benzínu, které nám píchala matka. Měly za následek horečnaté stavy a závažné poruchy psychiky. Tím nás zachraňovala od transportu do Polska. Nacistům záleželo na tom, aby v transportech byli lidé zdraví, hodící se k práci. To bylo oficiální zdůvodnění transportů. I po osvobození z Terezína jsem trpěl četnými psychickými poruchami, které nebyly diagnostikovány, a proto nebyly ani léčeny. Dodnes mám čichové sny, ve kterých cítím nasládlý zápach z tlejících mrtvých.

Co má dělat dvanáctiletý kluk, vyprázdňovaný, nevzdělaný, který nikam nesměřuje, protože neví kam, proč a jak? O nic neusiluje, protože ani neví, že má a může o něco usilovat. Lpěl jsem na životě, i když mě nijak zvlášť netěšil, a nevěděl jsem co s ním. Aforismus ze 16. století, připisovaný lékaři a spisovateli Rabelaisovi, zní: „Děti nejsou nádoba, která se plní, nýbrž oheň, který musí být rozdmýchán a zapálen.“ Postrádal jsem obojí. Žádné pozitivní impulsy, které by směřovaly k nějaké životní aktivitě, ve mně nebyly. Mimo mne také ne. Matka mi najala domácího učitele a tak jsem absolvoval každé dva až tři týdny jednu třídu obecné školy, takže jsem začátkem listopadu mohl nastoupit do sekundy gymnázia bez ztráty roku. Vývoj mé osobnosti tedy začal od nuly, od totálního existenciálního dna. Erich Fromm takovou situaci komentuje tak, že člověk žije aktivně, je-li zajedno se svými silami, pokud mu nejsou skryty a odcizeny. Já jsem žádné síly neměl, nebo jsem o nich nevěděl. Postupně jsem se sblížoval s vrstevníky ve třídě a byl jsem zván i do jejich rodin. Závídel jsem jim velkou rodinu a jejich bezstarostné dětství, které jsem nezažil. Ta závist byla nebezpečná. Mohla vést k zášti. Tě jsem se bránil, uzavíral jsem se sám do sebe.

A pak došlo ke zlomu. Spoluzák, se kterým jsem seděl v lavici a od něhož jsem si chtěl něco opsat z matematiky, ve které jsem byl mimořádně slabý, mi řekl, že Židovi opsat nedá. Ani jsem nevěděl, že ví, že jsem Žid. Něco se ve mně utrhlo a já jsem ho fyzicky napadl. Nemohli mě od něho odtrhnout ani hasičskou pěnou. Kdyby mě nakonec neodtrhli, jistě bych ho zabil. Už jsem ho v životě neviděl, prý ležel mnoho měsíců v nemocnici a podstoupil plastické operace hlavy. Zdělil jsem se sám sebe, ale pocítil jsem i jisté uklidnění a vyrovnání. Matka to komentovala následovně, pamatuji si to zcela přesně: „Konečně ses probudil, už jsem si myslela, že budeš pořád chodit jako po mracích.“ Moc jsem o tom přemýšlel. Probuzení bylo žádoucí, ale probuzení jiného typu.

A pak jsem měl již štěstí. Mé polidštění začalo skautingem. Ten mi pomohl nejdříve a nejvíce. Mezi skauty jsem byl rovnocenným členem, jsa dokonce nazýván bratrem. Seznamoval jsem se s přírodou a první sebevědomou radost jsem prožil, když jsem, ač na druhý pokus, složil zkoušku Tři orlí pera. Vše jsem přijímal dychtivě a aktivně. Bylo to následně také hodnoceno. Dostal jsem skautské vyznamenání od bratra Plajnera, náčelníka Junáka.

S matkou mě sblížovala mimo jiné také literatura. Četli jsme stejné knihy a mluvili jsme o nich. Také jsme spolu poslouchali rádio, zvláště operní pořady Anny Hostomské. Matka byla velice statečná žena, po všech stránkách obdivuhodná. Postrádal jsem pouze projev její mateřské něhy a dodnes to odvozuji od válečných útrap, které prožila. Na druhé straně si matka ze mne dělala zpovědníka. Byl jsem nejbliže. Na rozdíl od mladšího bratra jsem se držel rád doma. Opakovaně vzpomínala na své dětství, na předválečný život, mluvila o svých rodičích, o mém tátovi a hořce, bez úlevy plakala. A tak jsem byl nejen v situaci přeživšího holocaustu, ale i v situaci druhé generace, která musí integrovat i stresy rodičů.

Dalším mým štěstím byla opětovaná studentská láska s dívkou, která mi přiblížila a otevřela svět divadla, koncertů, výstav, vycházek do přírody, při kterých jsme se drželi za ruku. Z její teplé ruky jsem cítil dosud nepozna-

nou lidskou blízkost. Přínosem bylo pro mne i vzdělávání se a pěstování sportu a zálib. Amatérsky jsem muzicíroval, a také jsem se zaposlouchával do symfonické hudby. Posilovala mne zvláště hudba Ludwiga van Beethovena. Prožívám s ním dosud jeho vzdorný dupot při překonávání osudových těžkostí ve 3. větě sedmé symfonie A-dur. Často jsem navštěvoval operu, probouzela a kultivovala mne po stránce citové. Nevím, jak bych se vyvíjel, kdybych žil na venkově a neměl přístup ke kultuře a umění.

Celý život jsem postrádal otce. Osvojoval jsem si osoby otcovského typu a jejich pochopitelným odmítáním jsem se dosti natrápil. Začal jsem to překonávat, až když jsem se sám stal otcem.

Studentská léta

Studentská léta byla pro mne nesnadná, zvláště po skončení skautingu v padesátých letech. Má nevzdělanost byla tu a tam ironizována, dokonce dlouhodobě připomínána. S asimilací mám celý život obtíže. Těto problematice jsem se chtěl vyhnout, je příliš osobní. Byl jsem však v zadání práce vysloveně požádán, abych se tomuto tématu nevyhnul. Jsem Čech jak poleno, Žid jak poleno. Mám tedy dvě identity, tak jako je asi měli někteří čeští intelektuálové židovského původu, např. spisovatelé Karel Poláček, Vojtěch Rakous, Jiří Orten, Ota Pavel a další. Bohužel jsem se nikoho z nich nemohl zeptat, jak to oni prožívali. Uvědomuji si, že sblížení a splynutí, které je tak obtížné v lidských situacích a vztazích, je jednoduché v umění. Znovu a znovu se bavím knihami Karla Poláčka a smutním s Otou Pavlem. Kniha i film „Muži v ofsajdu“ jsou názornou ukázkou, extraktem toho, jak se české prostředí s židovskou sebeironií spojují v dokonalé dílo svého žánru. Arnošt Lustig je monotematicky zaměřen na holocaust, a jak on sám říká, na osud vzdorujících, schopných uchovat si své já. To je mi blízké. Se svou dvojí identitou jsem spokojen. Vzájemně se doplňují a nepřekážejí si. Nebráním se ani identitě evropské, ale ještě se nevžila. Nejraději bych byl sám sobě i ostatním pouze člověkem bez přívlastků. Nevím, zda je možné toho dosáhnout.

Dospěl jsem k poznání, že asimilace je možná pouze částečně. Franz Werfel k tomu poznamenává, že Židé se již ve starověku pokoušeli pobabylonštit, poegyptštit, pohelenštit, ale nešlo to. V novověku si Židé moc slibovali od osvícenectví, liberalismu i socialismu. Zdá se, že možnost totální asimilace je iluzí. Nejspíše není žádoucí a není ani nutná. Život lidí ve společnosti může být usnadněn jen vzájemnou tolerancí. Rozdílnost lidí je pro společnost dokonce prospěšná. Předválečná kultura Prahy, která byla česká, německá i židovská, je dodnes oceňovaná.

Během středoškolských studií jsem překonával své depresivní disforie, svou povahovou astenii, pocit cizoty a prázdnoty, zjevné projevy posttraumatické poruchy osobnosti. Poprvé jsem pocítil, že někam patřím a že tam patřit chci, měl, když jsme, celá třída, odmítli mít maturitní ples ve svazáckých košilích, což byla podmínka jeho konání.

Odmítal jsem uznávat, tak jako mnozí spolužáci, tehdejší politické autority. Poprvé v životě jsem pocítil obdiv až k osobnosti Václava Havla. Nenechal jsem si ujít jeho volbu za prezidenta na Pražském hradě a byl jsem přítomen jeho přivítání na třetím hradním nádvoří. Ač jsem

se s Václavem Havlem opakovaně setkal, být na vteřinu, nestačil jsem mu darovat své skautské vyznamenání.

Během vysokoškolského studia jsem se setkal s latentním antisemitismem kolegů mediků. Nebyl vůči mně osobní, mnozí ani nevěděli, že jsem Žid. Na večírcích zpívali písničky s antisemitskými posměšnými texty, které se zpívaly již dříve, za protektorátu. Kolegové se mi omlouvali, když jsem je žádal, aby to přede mnou nezpívali, že mne to zraňuje. Na tyto večírky jsem stejně přestal chodit.

Jeden prožitek, na který si přesně pamatuji, byl pro mne významně pozitivní. Po čtvrtém ročníku studia lékařství jsme byli na prázdninové praxi v Plané u Mariánských Lázní. V noci, během služby na porodnici, jsem pomohl na svět dvojčatům. Lékař i porodní asistentka mne nechali vést porod, protože dotyčná matka byla multipara a její porody probíhaly hladce. Byl jsem dojat a podivuhodně šťasten. Ráno jsem se chlubil primáři, že jsem úspěšně vyvedl na svět dvě děti. Já byl malý a silný, pan primář byl vysoký, hubený, se smyslem pro anglický humor. Podíval se na mne z výšky a zcela neúčastně prohlásil: „Víte, pane kolego, vy jste tomu nemohl ani zabránit.“ Cítil jsem se zahanben, ale smál jsem se spolu s ostatními, protože to opravdu bylo směšné. Překvapilo mne, že mne to nezranilo na delší dobu, a že jsem dokonce pocítoval nutkání se k tomu vrátit. Pro sebe jsem objevil význam té zdánlivé anekdoty. Není-li možno životu za přirozených okolností zabránit, má se naopak životu pomáhat k jeho rozvoji, možným úkolům a smyslu.

To byla má, tehdy zcela ojedinělá aktivita, kterou jsem si připomínal jako jakýsi impuls a nápovědu při tzv. práci s vlastním traumatem. Aplikoval jsem to na sebe, že musím aktivně usilovat o svůj pozitivní rozvoj. To se stalo v roce 1956. Od konce věznění to tedy trvalo 11 let, než jsem se zaktivizoval. Přijal jsem výrok Jana Wericha, že do té jiskřičky života, která v každém člověku je, je nutno foukat, aby se rozhořela. Především sám foukat, aby se probudilo to povadlé ego.

Promovaný lékař v pohraničí

O studium medicíny jsem neměl žádný velký zájem; abych se stal lékařem, bylo přáním mé matky. I tak jsem musel o studium bojovat, protože můj kádrový posudek vyzněl v tom smyslu, že obdivuji západní civilizaci a nemám pozitivní vztah k budování socialismu. Posudek na mne napsala spolužačka, již tehdy členka KSČ, určená předsedkyně třídní samosprávy. Až po letech jsem se dozvěděl, že velká skupina mých spolužáků jí to rozmlouvala a ona nakonec ustoupila a posudek opravila v tom smyslu, že jistě svou orientaci mohu přehodnotit. Studium lékařství bylo v Plzni a já si mohl užívat domova. Ač jsem tendoval k psychiatrii, musel jsem po promoci nastoupit na umístěnku do pohraničí a po krátké praxi v nemocnici jsem se stal obvodním lékařem na venkovském obvodu. Svými pacienty jsem byl vnímán i jako rodinný lékař, což mne velice uspokojovalo. Nechtěl jsem však na venkově bydlet (to byla podmínka), a proto jsem po krátkém čase nastoupil jako závodní lékař ve velké továrně ve městě.

V práci závodního lékaře mne velice zaujala možnost povšechné prevence a ochrany zdraví pracujících. Dokonale jsem se seznámil s provozem a pracovními podmín-

kami lidí. Navrhoval jsem některá koncepční zlepšení, např. klimatizaci v množině, avšak můj návrh byl odmítnut s tím, že jsou jiné priority a že na to nejsou peníze. Péče o pracující byla v mnohých ohledech politická fráze, důraz byl kladen především na výkon, tj. zvyšování norem. Nemohl jsem také dále pracovat jako rodinný lékař, musely se respektovat zdravotní obvody. Závodní lékař nemohl léčit rodiny svých pacientů.

Mé ordináční hodiny končily ve 14.30 a já jsem neměl odpoledne co na práci. Požádal jsem tedy o další práci ředitele nemocnice a ten mi dal vybrat z malých, neobsazených, neatraktivních úvazků. Namátkou jsem zvolil protialkoholní poradnu s úvazkem 6 hodin týdně a v tomto režimu jsem pracoval v Chomutově 20 let.

Během práce v protialkoholní poradně jsem pocítil, že ti deprivovaní chronici, které nikdo nechce ošetřovat, jsou mi bližší než mnozí dělníci na závodě, kteří byli členy Lidových milic. Někteří z nich, když byli přio opilí, vzpomínali na celkem dobré doby protektorátu, do heidrichiády. Libovali si, co všechno z eráru fasovali. Mnoho ostatních pacientů jsem měl rád, a s některými dokonce udržuji dodnes písemný kontakt.

Práce v protialkoholní poradně mne sblížovala s pacienty více, nejspíše také z důvodu, že přetrvávalo mé, dosud nezhojené, vlastní trauma z holocaustu. I pacienti měli v anamnéze různá traumata. A tak jsme byli vlastně pasažéry na palubě stejné lodi. Znovu se připomíná pravděpodobnost, že motivem pro pomahačskou práci je vlastní neuróza. Mohl jsem si také připadat jako lepší, úspěšnější a zralejší než oni a to mne mohlo posilovat v setrvání v této namáhavé práci. Již v mladém věku jsem se k těmto pacientům choval ne jako učitel, guru, nebo lékařský specialista či psychotherapeutický průvodce, ale spíše jako otec nebo starší bratr. Paradoxní je, že ač jsem postrádal otce, poskytoval jsem jeho roli a význam těmto svým novým pacientům. To samo o sobě bylo a je léčivé, neboť mnozí pacienti vyrostli v rozpadlých rodinách s agresivním nebo lhotejným otcem. Já jsem tedy poskytoval sám sebe. Mimořádná empatie do situace mých pacientů mi posléze umožnila usilovat o jejich úzdravu, o jejich změnu. Kdo dává, také dostává. V průběhu let jsem, jak zjišťuji, více dostal, než dal.

Práce v protialkoholní poradně mi, na rozdíl od práce obvodního či závodního lékaře, poskytovala možnost tvůrčího přístupu. Nebylo mi umožněno přestoupit na psychiatrii, i když to podporovali okresní i krajský psychiatr Severočeského kraje. Péči v PAP jsem však mohl poskytovat a tím se i vyvíjet. Tuto práci mi nikdo nezáviděl, neboť to nikdo nechtěl dělat. U toho jsem zůstal, příští rok to bude padesát let. Dříve někteří lékaři vyjadřovali svůj údiv nad tím, že nedělám něco pořádnějšího. Tak se vyslovil i primář interny Krajské nemocnice v Ústí n. L., který byl jedním z oponentů mé kandidátské práce. Někteří kolegové mne nazývali Donem Quijotem, neboť péče o alkoholiky nebyla příliš známá a byla spíše považována za marnou a zbytečnou. Lékaři se jí vcelku bránili, neboť nepřinášela uspokojení a ocenění, také proto ji ironizovali. Mne však tato práce vtáhla a naplňuje mne dodnes. Našel jsem se v ní.

Podstoupil jsem výcvik v psychoterapii a byl jsem postupně školen v komunitě Knoblocha, Skály a Boše. Individuální psychoterapii jsem přijímal od Knoblochové. Skupinovou psychoterapii jsem absolvoval ve skupině Bři-

cháčkové a absolvoval jsem i bálintovskou supervizi u Skály. Souhlas pro výkon systematické psychoterapie jsem dostal po zkoušce na subkatedře psychoterapie. Velký vliv na mě měli Rubeš a Urban. Během výcviku v psychoterapii jsem pochopil, že nemohu totálně změnit své prožitky a reakce na ně, ani strukturu své osobnosti. Uvědomil jsem si, že musím integrovat svou neblahou minulost a zaměřovat se na přítomnost a budoucnost. I když podstupovaná psychoterapie byla a je mnohdy úlevná a posilující, jindy spíše frustrující, mám za to, že mne práce s pacienty k zralosti posunula více. Podařilo se mi nejspíše nepřenést své prožitky na mou dceru. Dodnes podstupuji výcvik ve skupinové psychoterapii v komunitě Heleny Klímové. Hodně jsem se také naučil během práce lékaře v občanském sdružení Život 90. Navštěvoval jsem staré, handicapované občany a dodnes si uvědomuji, jak mě obohatili.

Rád bych zmínil svoji angažovanost v rozvoji protialkoholní péče, zvláště v prvních 20 letech práce v okrese Chomutov. Od samého začátku jsem obdivoval osobnost doc. J. Skály, i když mě během prvního školicího pobytu vyhodil. Nedal jsem se. Naopak, říkal jsem si: Petr, to je skála (Skála). Po letech práce jsem byl skutečně doc. Skálou osloven jako jeden z jeho možných nástupců. Dalšími kandidáty byli tehdy Mezník a Škopková. Se změnou poměrů z toho sešlo.

Do své ambulantní péče jsem se snažil vnést útržky z režimové péče, např. odměnu a trest. S ohledem na ambulantní podmínky jsem zvolil jiný přístup, a to odměna a nonodměna. Nehodilo se to pro všechny pacienty. Hledal jsem vlastní cestu péče s ohledem na malý pracovní úvazek. Péči jsem poskytoval se sestrou, bývalou porodní asistentkou. Sociální pracovníci jsem neměl, konzultace s psychologem nebyla možná, protože žádný nebyl, nebyla ani ženská koterapeutka. Získal jsem k práci tři laické terapeutky z uzdravených pacientů. Střídali se ve službách v poradně. Dokud jsem byl svobodný, navštěvoval jsem v neděli rodiny svých pacientů po celém okrese Chomutov. Přátelské pohovory zaměřené na trénink abstinence a zlepšení sociálních a rodinných poměrů byly velice vítané a oceňované. Mnohdy se v jedné domácnosti sešly až tři manželské páry i s dětmi. Když jsem se oženil, jezdila se mnou za pacienty má žena do doby, než se nám narodila dcera.

Během let jsem založil záchytanou stanicí a stal se jejím nejmenovaným a nehonorovaným šéfem. Stal jsem se také členem okresní komise pro veřejný pořádek, neboť součástí práce této komise byla často projednávání problematika alkoholismu na okrese. Přednášel jsem a publikoval, účastnil se seminářů. Zabýval jsem se modelováním vývoje a průběhu alkoholismu. Jediným svědkem toho je MUDr. Profous, který umožnil přijetí realizace prototypu v ÚVN Střešovice. V Nizozemsku, kam mne vzal doc. Skála v roce 1967 na komisi expertů SZO v oblasti alkoholismu, chtěli můj model koupit pro výuku diabetiků, což model umožňoval. Přál jsem si, aby model byl použit napřed v Čechách, neboť jsem obdržel znalecký posudek, že je zapotřebí vyrobit 13–17 prototypů pro léčebná oddělení v ČSSR. V roce 1968 bylo od realizace upuštěno z politických a finančních důvodů. Stal jsem se soudním znalcem pro oblast alkoholismu, v době normalizace jsem byl této funkce zbaven. Po vzoru dr. Plzáka jsem založil ve svém bytě telefonní linku důvěry pro problematiku alkoholis-

mu. Napsal jsem dva náměty pro krátký film, v jednom z nich jsem i hrál sám sebe. Nedostaly se do distribuce, protože průvodní slovo ve filmu měl Eduard Hrubeš, který upadl, tak jako já, do politické nemilosti. Usiloval jsem i o to, aby pan Jiří Hubač napsal druhý díl filmu Ikarův pád (s Vladimírem Menšíkem v hlavní roli). Odmítl to s tím, že se nikdy nevrací, avšak po mém velkém úsilí tak učinil. Pro film Tažní ptáci použil z mého námětu některé nosné dramatické konflikty a přijal můj nápad, aby protipólem hlavní postavy byl Vlastimil Brodský. Dále mi řekl, že mé pojetí je vhodné spíše pro divadlo než pro televizi. Je moc hořké, takový námět prý točit nemůže.

Publikoval jsem postupně 23 odborných článků a napsal jsem práci s úmyslem obhájit ji jako práci kandidátskou. Byla oceněna jako práce splňující a přesahující nároky na kandidátské práce, z politických důvodů jsem ji však nesměl obhájit. K tomu došlo až v roce 1991, 21 let po jejím dokončení. Spolu s dcerou jsme napsali příručku pro středoškoláky, jejich rodiče i učitele o škodlivém vlivu alkoholu a drog. V rámci této práce jsme otestovali 120 středoškoláků čtyř různých typů škol, z nichž nejlepší výsledky testů měli překvapivě žáci odborných učilišť. Písemný test týkající se alkoholu trval jednu učební hodinu, během které se student dozvěděl vše podstatné. Dcera s touto prací vyhrála celostátní studentskou soutěž, dostala 70 bodů a tak se navzdory svému kádrovému původu dostala na vysokou školu.

Proč o tom všem mluvím? Pocítil jsem, že smysluplně naplňuji svůj život, práce v oboru protialkoholní péče byla jedním z důvodů, proč jsem neemigroval. Měl jsem pocit, že jsem něco užitečného vybudoval, pocítil jsem závan z Lambaréné. Motorem mé činnosti, zdá se, byla ctižádost, zvědavost a touha po přesahu, také po uznání. Dostalo se mi ho. Nejvýznamnější uznání bylo od doc. Skály, který mne představoval komisi při obhajobě kandidátské práce. Vstal a řekl: „Petra znám přes třicet let, je to buldok. Zakousne se a nepustí. Je dobře, že se zakousl do oboru protialkoholní péče.“ Tím jsem byl představen, všichni tomu zřejmě porozuměli, nikdo se na nic neptal.

Vyprávání a pozitivní změny

Zjistil jsem, že mám velkou vůli k životu, doslova na něm lpím. Když jsem před lety umíral po operaci rakoviny, měl jsem halucinaci, že já, ateista, mluvím s Bohem. Odebíral mi krev z loketní žíly a řekl, že se mé aminokyseliny rozpadají, že vše je staré a opotřebované a že ukončí můj život. Bránil jsem se, bojoval o život, smlouval. Bylo to necelý rok po úmrtí mé ženy na rakovinu. Řekl jsem mu: „Takové svinstvo, vzít malé holce mámu (myslel jsem svou dceru), a když nemá jiné příbuzné, zahubit také tátu, nemůže si a nemá dovolit ani Bůh.“ Bůh mávl rukou a předal mou kauzu andělovi. Ani jsem nevěděl, že mám v sobě hluboce uložený biblický příběh, který se v mé halucinaci zopakoval. Na břehu jakési řeky jsem se pral s tím andělem o život. Praštil mne do zad svým křídlem. Zabořilo mne v zádech a řekl jsem lékařům: „Vytáhněte všechny hadičky, končíme léčbu, já nemůžu neustále ležet na zádech, protože mi vyhržela ploténka a nemohu ležet rovně.“ Posléze jsem Bohu navrhl, že až budu cítit, že už nemám sílu a chuť žít a být užitečný, že se mu sám při-

hlásím. Odpověď jsem nedostal, což považuji za souhlas. A tak, jako velice vlažný, sekulární Žid, mám po vzoru předků smlouvu s Bohem. Své psychotické prožitky jsem po úzdravě z psychózy následně analyzoval a interpretoval. Sdělení o vlastní psychóze v průběhu oživování jsem přednesl na psychiatrickém semináři v Havlíčkově Brodě.

Během svého života, v němž nemohu najít žádné cílevědomé úsilí o práci s traumatem a posttraumatický růst, jsem se mnohému naučil. Hospodařit sám se sebou, vyhýbat se situacím, které mě ohrožují. Odpočívám a medituji v sauně, kterou vnímám jako návrat do dělohy, kde je teplo, bezpečno, nekonfliktno.

Positivně vnímám, že mám neustále přání a schopnost se učit. Nejen z knih a časopisů. Lékař, kterému pomáhám v Mělnice, ani neví, čím mě inspiroval. Naše ordinace jsou propojené, a nejsou-li zavřené dveře, slyšíme jeden druhého. Přišla k němu paní a řekla, že má starosti se synem, že asi bere drogy, že by potřebovala pomoc. Slyšel jsem, jak kolega říká: „Tak ho přiveďte, já ho vyšetřím.“ Paní odpověděla, že její syn sedí v autě, že se bojí a že nikam nechce jít. Vzal své francouzské hole, vstal a řekl té ženě: „Nevadí, půjdu se na něho podívat.“ Dále jsem to nesledoval.

Zvedlo se mi sebevědomí a sebeúcta. Vždy jsem si byl vědom, že zvýšená sebeúcta může být výsledkem jediné nějaké užitečné činnosti, která si tu sebeúctu následně zaslouží. Jako bývalý člen Klubu angažovaných nestraníků jsem byl tísněn a sledován StB. Chtěli mne získat za spolupracovníka. V době normalizace jsem se záměrně neúčastnil života odborné společnosti, abych neohrozil ostatní. Vystřídali se na mně mnozí příslušníci StB, kteří nabízeli, vydírali, slibovali i vyhrožovali, ale já jsem nepovolil. Křičel jsem na ně a oni si mysleli, že jsem statečný a odolný. Ve skutečnosti jsem křičel ze strachu a až doma jsem se hroutil. Dostal jsem se do seznamu KV KSČ Severočeského kraje jako politický odpůrce. Až v roce 1991 jsem si ten seznam přečetl, byli jsme určeni k internaci. Odolal jsem, tak jako mohli odolat i jiní. Byl mi zabaven cestovní pas, dostal jsem výpověď z bytu, mé ženě radili, aby se se mnou rozvedla, a posléze můj nadřizený dostal telefonický příkaz, aby se mne pod jakoukoliv záminkou zbavil a dal mi výpověď. Kdyby do Chomutova dorazila Charta 77, určitě bych ji podepsal.

Můj kádrový posudek byl velkým handicapem. Ve Vlašimi, kde jsem se ucházel o práci, mne přijali jako vedoucího závodního lékaře v Blanických strojárnách. Když posléze dorazil můj kádrový posudek, byl jsem suspendován a směl ošetřovat pouze pomocný personál a dělníky. Nesměl jsem ošetřovat úředníky a učňovskou mládež. Nesměl jsem chodit do provozů s tzv. tajným režimem, kde se vyráběly patrony pro střelné zbraně. Bylo stanoveno, že při poskytování první pomoci v případě havárie tam smím být pouze po nezbytnou dobu. Při politické rehabilitaci v 90. letech mi bylo přiznáno finanční odškodné, kterého jsem se zřekl ve prospěch nové společnosti.

Nacistickému a komunistickému režimu nikdy neodpustím. Byl jsem postižen z důvodů rasových i třídních. Přesto se necítím jako pouhý archetyp oběti. Terezín a holocaust není zapomenut ani odpuštěn, ale svým způsobem překonáván. Ne nenávisť a pomstou, ale prací, především psychoterapií, kterou pacientům a klientům poskytuji, neboť práci praktického lékaře již nevykoná-

vám. V současné době se angažují také v boji proti rostoucímu neonacismu.

Vědomě jsem nijak nepřispěl k překonávání traumatu z holocaustu. Reagoval jsem na nejrůznější pozitivní i negativní impulsy v průběhu svého života, mé „probuzení“ do plného života však trvalo dlouho, až do roku 1956, tj. 11 let. Mám za to, že vše, čemu jsem se naučil a k čemu jsem vyrostl, má vliv i na mou práci v adiktologii.

ZÁVĚR

Rád bych posunul Lustigovo motto uvedené na začátku této práce: „Aby lidský osud byl příběhem, neměl by být pouze svědectvím, měl by obsahovat také poselství.“ Historik a profesor na Hebrejské univerzitě Jehudi Bauer

ve své práci „Úvahy o holocaustu“ připomíná, že nelze určit, kdo budou příští Židé a kdo by mohli být příští Němci. Desatero, jako mravní kodex židovství i křesťanství, by dle Bauera mělo být doplněno o další tři přikázání:

- Ty a tvoje děti a děti tvých dětí nebudou pachatelé.
- Ty a tvoje děti a děti tvých dětí nikdy, za žádných okolností nedopustíš, aby se z nich staly oběti.
- Ty a tvoje děti a děti tvých dětí nebudou nikdy, ale nikdy pasivně přihlížet teroru, vraždění, genocidě nebo podobné tragédii.

Kéž se nikdy neopakuje holocaust.

Literatura:

Bauer Y. Rethinking the Holocaust. Yale University Press; 2002.

Bauer Y. Úvahy o holocaustu. Praha: Academia; 2009: 271.

historické pohledy

FRIEDRICH NIETZSCHE A JEHO „ZARATHUSTRA“

1. část

MUDr. Jaroslav Vacek

360 07 Karlovy Vary, Lesní 15

Autor vůbec první psychiatrické patografie Friedricha Nietzscheho (1844–1900), německý psychiatr Paul Julius Möbius (1853–1907) ukončil svou monografii z přelomu 19. a 20. století¹⁵ skeptickou větou: „Seid misstrauisch, denn dieser Mann ist ein Gehirnkranker“ („Buďte obezřetní, tento muž je mozkově chorý“). Jeden z Nietzscheho italských vydavatelů Mazzino Montinari jeho soud v roce 1963 ještě vyostřil výrokem, že „Nietzsche je nemoc“.⁹ Zevrubné studium Nietzscheho literárního díla ani nesčetných jeho děl věnovaných publikací nepřináší dostatek podkladů, z nichž by se dalo spolehlivě usuzovat na souvislosti mezi Nietzscheho terminální paralytickou demencí a jeho předchozí celoživotní literární a filozofickou tvorbou. Většina současných zájemců o jeho dílo není dostatečně informována o Nietzscheho premorbidní osobnosti, zejména ve vztahu k jeho abnormálním sexuálními sklonům. Psychiatri zaujme i výskyt jeho možných sluchových halucinací, nejvíce však význam jeho úvah pro Freudovu nauku i pro závěry dalších představitelů dynamické psychiatrie (C. G. Jung, A. Adler aj.). Současné pohledy na jeho dílo jsou hrubě deformovány zneužitím jeho představ nacisty a fašisty, o jejichž přízeň se svými

aktivitami postarala jeho sestra Elisabeth Förster-Nietzsche (1846–1935). Nietzsche figuruje ve vědomí mnoha současníků jako hlasatel pangermanismu a antisemitismu, ačkoliv byl, zejména po svém rozchodu s Wagnerem, jejich odpůrcem a jeho ostouzení Němců bylo nezřídka až přehnané. Lze arci připustit, že více jeho antidemokraticky namířených idejí, včetně kritiky panující morálky s oslavou násilí a války, poskytlo nacismu a fašismu vítané zdroje jejich ideologie. Sotva lze však bez výhrad přitakat vyjádření norimberského procesu s nacistickými zločinci v roce 1946, dle něhož byl Nietzsche největší postavou nacistické ideologie.³ Pokus zbavit ho jakékoliv viny za zneužití jeho myšlenek je však stejně pochybný jako snaha jeho odkaz stavět paušálně na pranyř.¹²

Jaspers⁶ výstižně napsal, že poukazování na jeho nemoc vedlo k jeho zlehčování. „Je to dílo paralytika,“ prohlašují někteří, zatímco jiní argumentují tím, že Nietzsche před rokem 1888 očividně duševně chorý nebyl. Málokdo chápe, že bylo možné obojí. Lze dokonce připustit, že právě jeho duševní choroba umožnila v jeho tvorbě i to, co by bez ní nejspíše nevzniklo. Který filozof ovlivnil evropskou kulturu končícího 19. století silněji než Nietzsche?